

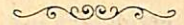

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՇԱԲԱԹԵՐԹ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

Գ. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. - Գ. Ե. Ղ. Ա. Բ. Ո. Ի. Ե. Ս. Ս. Ա. Կ. Ա. Ն.

Գ. Ի. Տ. Ա. Կ. Ա. Ն.

Վ. Ա. Բ. Ի. Զ. - Տ. Ն. Օ. Բ. Է. Ն. Խ. Մ. Բ. Ա. Գ. Բ. Ա. Մ. Ե. Տ.
Շ. Ա. Մ. Բ. Ֆ. Ո. Ի. Լ. Ի. Բ. Ա. Զ. Ե. Ա. Ն. Մ. Ե. Բ. Պ. Ա. Բ. Մ. Ա. Մ. Ե. Ա. Ն.

1375-1918

Մեծ Հայաստան իր անկախութիւնը հռչակեց:

Մօտաւորապէս հինգ ու կէս դարէ ի վեր հայ սիրտերուն մէջ ոգեւարող երազը իրականացաւ :

Այլեւս մեր հոգիներէն պիտի չանցնի արհաւիրքին ուրուականը : Արաքս ու Եփրատ այլեւս պիտի չի յորդին հայ արիւնին հոսանքներէն : Կիլիկեան ու Տարօնեան դաշտերուն վրայ այլեւս թուրանեան ագռաւները պիտի չի կառայեն, ու իրենց զահանդազին երգերով պիտի չաղմկեն Վահագնի հանգիստը : Այլեւս ո՛չ մէկ դիւային հրդեհ պիտի բռնկցնէ մեր տուներու քիւերը, եւ ո՛նիրը պիտի չկարենայ մեր պատուհաններէն ներս նայիլ : Եղեռնը խորհրդանշանող զգուելի եղջիւրը պիտի չի համարձակի այլեւս երեւնալ մեր հրաշալի երկինքին կապոյտին վրայ :

Մեր բռունցքին, մեր ուժին մէջ պիտի փնտռենք մեր հաւատքը, մեր գոյութեան պահպանումը :

Մեր արիւնին մէջէն ծլարձակուող ծաղիկները այլեւս պիտի չի խամրին ու Աշտիշատի աւերակներուն վրայ մեր աստուածները պիտի սարսուան Հայուն երջանկութեան զգայութենէն :

Ո՛վ իմ տառապած ու վիրաւոր Հայրենիքս, Արդարութիւնը այլեւս քեզի՛ կ'ընծայէ իր յաղթանակի ժպիտը : Պիտի մեծնաս, մեծնաս, Նեմէսիսի նայուածքներովը սպառազինուած մեր ուժին տակ, ու աշխարհի ամենէն դժբաղդ երկրամասը, ուր քու դրօշը պիտի ծածանի, քանի մը տարիներ վերջը աստուածաշնչական եղեմի պիտի փոխակերպես :

Մեր կամքը պիտի տիրապետէ հոն, եւ հայրենի հովերուն ներդաշնակութենէն պիտի օրորուի մեր խանդավառութիւնը :

Հայաստան, իմ մեծ Հայրենիքս, հայրենիքներու հայրենիքը, նախահայրերուս ու երազներուս անձը երկիրը, այլեւս դուն մերն ես, ինչպէս մենք՝ քուկդ. բաց գիրկդ, որպէսզի զանք նետունք թեւերուդ մէջ, զանք խմբո՛վին, գո՛ւնդ գունդ, մեր մեծ մեռելներուն սուգը աչքերնուս մէջ, բայց քու շունչիդ ու քու գուրգուրանքիդ տաքութենէն ոգեւորուած՝ վերածնունդին նուիրուելու :

ՄԵՐՈՒՃԱՆ ԳՍ. ԲՄԱՄԵԱՆ

ԻԹԹԻՆԱՏԻ ՀԱՅԱՋԻՆՋ ՆՈՊԱՆ

Բ.

ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

(Պոլիս, 12/25 Ապրիլ 1915)

Ինչո՞ւ լուսցաւ այն առտուն, առտուններուն ամէնէն անիմաստը: Կրնա՞ք ըսել թէ ինչո՞ւ ծնաւ մարդը, արարածներուն ամէնէն դժբախտը. անո՞ր համար որ իմաստ տար տիեզերքին:

Որքան անգիտակ եղած էինք գիշերը մեր բաժնին մէջ, այնքան դժնդակ եղաւ առաւօտը մեզ համար. ան կը սկսէր բոլոր իրերը իրենց բնական գոյներովը ցոյց տալ, ու տխուր առաւօտ մըն ալ կ'արթննար մեր հոգիներուն մէջ, լուրջ անդրադարձումի, խորհրդածութեան առաւօտը, որ վերջին գիշերուան դաւին մութը չքացուցած, Հայուն հոգեկան կացութիւնը կը վարթուցանէր մեր խղճմտանքներուն խորը՝ հալածուած անիրաւուած Հայուն հոգեբանութիւնը որ իրեն ապաւէն՝ կրաւորական ընդվզումը միայն ունի, բարձր բունելու համար իր անհատականութիւնը:

Առաւօտը, որ բանտին մէջ, խոշտանգուած ես երու վրայ կը ծնի, քայքայումի ամբողջ տուամ մըն է: Ո՞վ անագորոյն պատկերը լեռներու թռչունին որ Մարդուն դաւովը վանդակին մէջ վտարանդի, անծայր հորիզոններու անվախճան ազատութիւններէն նժդեհ, հեռաւոր թռիչներու սուգը կ'ապրի հիմա:

Բանտի մեր բաժնին մէջ, առաւօտեան առաջին ժամերուն, գերզգայուն՝ անքուն անցուած գիշերէ մը յետոյ, չէինք դիմանար լոյսին, որ գիտակցութեան զէնքովը ծանրածանր կ'արիւնէր մեր հոգին: Խիղճն էր որ կը խօսէր մեր մէջ: Շատ դիւրին որսերը եղած էինք թակարդի մը, անարգ իր նպատակով: Ափսո՞ս, չէինք գիտցած արժեքնել ինքզինքնիս:

Բանտապահը եկաւ մեր բաժինը, ըսելու համար թէ կրնայինք ամենքս ալ դուրս ելլել. բանտին հրապարակը: Առաւօտեան զով ժամերուն այս բանրերը, աղիտաւոր էր իր երեւումին մէջ. բանտի կարգն էր որ այսպէս կը ճնշէր մեր վրայ, բայց, բնազդական մղումով մը ամենքս ալ դուրս խոյացանք մեզ պարփակող սրահէն, տղոց պէս որոնք անհամբեր իրենց կարգին սպասելու, զիրար հրմշակելով դուրս կ'ելլեն դպրոցի դուռնէն, արձակուրդի ժամուն:

Որքան որ, ամբողջ գիշերը մեր հսկելովը, տեսած էինք բոլոր բանտ առաջնորդուողները, բայց անոնցմէ հինգերորդ մաս մը միայն մեր բաժինը եկած էր և մենք բաժնուած անոնցմէ, կարօտը ունէինք անոնց ամէնուն:

Բանտին հրապարակը ամէնքս իրար գտանք:

Ծանր կերպով սկսող առաւօտը սկսաւ խնդալ մեր հոգիներուն խորը: Երբեմն, ինչ յանկարծական փոխանցումով մը լացը ժպտի կրնայ փոխուիլ մարդուն մէջ: Յաւր որ ամէնէն բացարձակ իրականութիւնն է կեանքի դաղտնիքին, ունի պահեր շատ կարճատեւ, ուր կը լքէ մեզ, ու այն ատեն մենք կը դառնանք անհեթեթ: Այդ պահերուն է որ տիեզերական իմաստը կը խախտի իր բունէն:

Հիմա, լեցուած էինք մենք կեդրոնական բանտի հրապարակը. թիւով երկու հարիւրէ աւելի: Ես չ'տեսայ տիրածներ, հոգիներու կարճատեւ ճգնաժամէ մը յետոյ, բոլոր խիղճերը թեթեւցած էին նորէն: Չէ՞ մի որ զիրար գտած էինք վերստին: Ոչ մէկը կար հոն որ մէկէ աւելի սրտակիցներ չուներ: Հազուադիւր բացառութիւններ էին անոնք որոնք ակամայ ներքին խռովք մը կը մատնէին, որովհետեւ այսպիսիները անարգուած կը զգային ինքզինքնին, մինչեւ այն ատեն թուրք պաշտօնական յարգանքի արտայայտութիւններու և ամէնէն նրբին շողով վերաբերմանց միայն վարժուած, իրենց հոգիին խորը, ապահովաբար արժանապանէին. ամէնէն տկարներն էին անոնք, որովհետեւ տառապանքին հետ ճակատ ճակտի չէին եկած, և ցաւին անյեղի իրականութիւնը չէին ըմբռնած:

Բանտապահներու կողմէ մեզի հաղորդուեցաւ թէ կրնայինք մեր տունները հեռագիր կամ նամակ միջապէս պիտի ղրկուէին, և թէ կրնայինք դրամ և անկողին ուզել: Նոյնպէս մեր փափաքած ուսակին համար բանտապահները մեր տրամադրութեան ներքեւ էին: Վերջապէս շարք մը բարեկէն կը վիրաւորէին սլացող թռչունները, մեր հոգիները, գահավէժ անկումի զգացողութեան վերջով մը տալով անոր: Մեր դժբախտութեան գաղբութիւնները, վերին այդ բարեացակամ կարուած արտօնութիւններ, մեր ազատութեան տրուելին հորիզոնները կը խեղդէին:

Ո՞րքան վատասերած, ո՞րքան իգացեալ, որքան վարչութեան, հանդէպ բանտուածներուս: Մէկ էին իր օրինաւոր բնակիչներէն, բանտը պարպած ու գողերէն, և լաւ մը մաքրած ու մեզ համար պատրաստած զայն: Զատուած Հայերս էինք միայն որ հիմա կը լեցնէինք կեդրոնական բանտը. բացէն մէկը չկար, ահաւասիկ խորհրդանշանը մութ իտէային, զոր իթթիհասն ալ ընդգրկած էր: Յոյց տրուեցան նաև ուրիշ փափկազգաց (1)

րեց երամբ ազուաներու, որոնք մեր ցանկութիւններուն պէս, կը դիմէին դէպի ամփոփման կէտր իրիկունին, ըմպելով յամեցող լոյսերը արևուն: Այս եթերային անցքը խոտովք մը եղաւ ինծի համար, խոտովքը բոլոր հոգիներուն, որոնք կեանքի եղևրականութեան իրենց հարկը կը բերեն:

Շատ անգամներ երազած եմ թուշուններուն, երբ ես ալ դաշտերու մէջ ու լեռներու վրայ, բրնութեան աստուածային հեւքին խառնուած, կրօցած եմ թեւեր տալ իմ հոգիիս և թուշունները նրկատած եմ խորհրդանշան մը յաւիտենականութեան այն կամքին, որուն համաձայն ամբողջ բնութիւնը ի վերջոյ հսկայ թռիչի մը պիտի փոխուի, սնուցանելու համար տիեզերքը որ հուն չունի և սկիզբ չունեցաւ: Իսկ հիմայ, այդ թուշուններուն անգութ սլացքը, կայունութեան այս մթնոլորտին մէջէն, գուժկանը կըլլայ մահուանը՝ մեր մէջ ծաղկող ամէնէն քնքոյշ զգացողութիւններուն, և հոգիս դառնօրէն կուլայ: Ո՛ր կ'երթան թուշունները, ո՛ր կ'երթան հոգիները. խորհած էք երբեք հանգուտութեանը բնութեան ըմբոստ թուշուններուն և մեր հոգիներուն միջև: Անոնք ինկած հոգիներն են, տիեզերքէն մերձախարհը վտարանդի, իսկ մեր հոգիները գերի ինկած թուշուններն են, տիեզերքի կարօտովը գալարուող: Անոր համար այդ իրիկունը, որքան անձուկ բանտիս շղանակը, այդ թռիչներուն սուջև, տիեզերքի հեռագագացութիւնը ծնաւ մէջս, ինչպէս խղճմտանքը կը ծընի՝ դերագոյն վայրկեաններու:

Օրուան լոյսերը, որոնցմով բանտին հրապարակը ողողուած էր, մակընթացութեան մը պէս սկսան երկինքներէն վեր քաշուիլ, թուշուններուն հետ որոնք իրենց բոյները կը դիմէին: Յոգնած սպիտակ ուլերն էին այդ լոյսերը, որոնք կ'երթային իրենց մայրերուն ի խնդիր, երկինքներու փարախին մէջ: Առաջին անգամ, իրիկնամուտի պահուն, այդքան զօրաւոր կերպով զգացի որբանայս տիեզերքի լոյսերէն, որովհետև բանտը վերջալոյս չունի որ իր յամեցող կրակով մեր հոգիներուն յաւիտենականութեան յոյսերը օրօրէ: Բարձրացած չորս պատերու մէջ, որոնք զուրկ են զուրսի աշխարհին հորիզոններէն, գիշերը կուգայ, թակարդի նստած վագրի մը պէս յանկարծական և ընդոստ: Դուրսի վերջալոյսները լաւագոյն նոր օրերու տեսիլքներ կուտան յաճախ մեզի: Բանտին՝ առանց վերջալոյսի մեռնող օրը, կապարի զանգուածի մը պէս կ'իյնայ, ճգմելով կեանքին ամէնէն փափուկ ծաղիկները, յոյսերը և խանդավառութիւնները: Քանի վերջալոյսներու առջև, աղօթողի մը պէս խանդավառուած եմ ես, իսկ հիմա ի՞նչու սկսող գիշերը, բացուող թարմ գերեզմանի մը մոայլովը կը շրջապատէ զիս:

Լոյսերը փախան մեր բանտէն, առանձին չմտաւոր համար իրենց երէց սիրելիներէն իսկ մենք հրապարակէն հեռոյ հետէ կը քաշուինք մեր արգելարանները, որոնց մէջ միայն, մարդ կրնայ տեսնել թէ ինչպէս կանթեղուած լոյսը միջոցը կ'ազատուէ ու հոգիները կը խոցուէ: Ո՛վ առկայծ լոյս-

սը բանտին, որքան եղերական ես դուն օրուան փառքէն յետոյ և ի՞նչ կայ նենգաւոր քու պլպլու մեներուդ մէջ, որոնք աւելի՛ կը մթագնեն մեր սևաողութիւնը և խղճմտանքը անհանգիստ կը ըզգայ ինչպիսիք:

Լոյսերն իրենց տունը քացին. թուշուններն իրենց բոյնը, միայն հոգիս չունի կայան. ո՛վ երբեք կրցաւ ապաւինիլ բանտին միթարութեան: Ներս կը մտնեմ իմ արգելարանի բաժնէս: Յոգնած արջառնկու պէս, շատեր իրենք իրենց վրայ կ'քած են. անհոգ անցուած օրէ մը վերջ, սկսող գիշերի պահուն, վերջին դաւին վրայ կը խորհին, տակաւին չկրնալով հաշուեյարդարութիւն մը ընել իրենց խղճմտանքին հետ այս մասին. հեղձուցիչ է գամ, որ ուղղակի հրապարակին դուռնէն դուրս կուգիչը համապարփայ է և մութը անթափանց: Խորհրդաւոր գրկախառնումին ո՛վ յաւիտենական պտուղ, ո՛վ համագոյակից քոյր բոլոր տանջուած հոգիներուն, ո՛վ սահմանը ապառաժէ սկիզբին և վախճանին, գիշեր գեղեցիկ ես դուն հիմա: Իջի՛ր, իջի՛ր, մթութեան ալիքներով, բարձրերէն վարքը՝ մահը խառնէ ամենուն, ջինջ երկնակամարին հոգիիս, որ հիմա մութը կը ծնի, անդորր բերքան բոլոր տիեզերքներուն մութը: Ինչու համար կեանքին խղճմտանքը աւելի՛ կը տրոփէ գիշերնեանականութեան կը ցանկայ:

Խոտոված՝ արգելարանին դուռնէն ներս կը մտնեմ, ու կ'երթամ տեղ մը, գետինը երկարիլ, ուղածիս պէս: Գլուխս հազիւ գետինը, տախտակամածին վրայ դրած, բանտապահի մը կտրուկ և հրամայողական ձայնը կը հնչէ զուռնէն ներս.
— Ամէնքդ ալ դուրս:

Կէս քնացողներու, երազողներու և հոգիին մէջ լացողներու խուժքը, ամենքն ալ ընդոստ ոտքի կը կենան, վերահաս փոթորիկէն խուճապի մտանուած ոչխարներու յայտնի շուարուժով: Մէկ վայրկեանէն ամենքս ալ դուրսն ենք, հրապարակը. միւս բոլոր արգելարածիներէն ալ դուրս կ'ուզան մեր ընկերները, գայլը տեսած հօտերու պէս: Հրամանը ընդհանուր եղած է. ամենքս խընդուած ենք դուրսը, հրապարակին հօտերու պէս: Ի՞նչ պիտի ընեն այդ նենգաւորները:
— Չենք գիտեր...

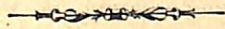
ՄԻՔԱՅԷԼ ԵԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

ՎԱՆԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՊԱՏՄՈՒՍԾ՝

ԱԿՈՆԱՏԵՍ ԱՄԵՐԻԿՈՒՂԻԻ ՄԸ ԿՈՂՄԷ(*)

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԳԱՒՈՐՈՒՄԸ ԵՒ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՆԵՐԸ

Վան Ասիական Թուրքիոյ ամենէն գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն էր, — պարտէզներու և այգիներու քաղաք մը, Վանայ լիճին եզերքը հաստատուած, լեռնադաշտին մէջտեղը, և հոյակապ լեռներով շրջապատուած: Պարիսպով շրջանակուած քաղաքը՝ շուկան ու հանրային շէնքերուն մեծ մասը կը պարփակէր: Այգեստանը — որովհետեւ հոս գրեթէ ամէն տուն իր պարտէզը և այգին ունէր, պարսպապատ քաղաքէն չորս մղոն դէպի արեւելք կը գտնուէր, և շուրջ երկու մղոն լայնութիւն ունէր:

Բնակչութեան թիւը յիսուն հազար էր, որուն երեք հինգերորդը հայեր էին եւ երկու հինգերորդը թուրքեր: Հայերը առաջընթացէր ու փառասէր էին, և որովհետեւ թուական առաւելութիւնը ունէին ու Ռուսիոյ մտաւորութիւնը, յեղափոխական կուսակցութիւնը հաշիւի առնելիք ուժ մը դարձած էր: Իր գլխաւոր առաջնորդներէն երեքը՝ Վառմանը (Օսմանեան Բարլամէնթի անդամ), Իշխանը (ազգագիտութեան մէջ քաջավարժ) և Արամն էին, որուն մասին վերջը պիտի խօսինք: Կառավարիչը յաճախ անոնց հետ կը խորհրդակցէր և խիստ բարեկամական պայմաններու մէջ կը գտնուէր:

Ամերիկեան միսիոնարական կալուածները, Այգեստանի հարաւային արեւելեան եզերքը կը գտնուէին, գեանէն քիչ մը բարձրացած մէկ մասին վրայ, որով շէնքերը քիչ շատ ամէն կողմէ տեսանելի էին: Այս շէնքերն էին եկեղեցի մը, երկու խոշոր նոր դպրոցի շէնքերը, երկու փոքր շէնք, ասեղնագործութեան արհեստանոց մը, դիտարան, դարմանատուն մը և միսիոնարներու յատուկ երկու տուներ: Հարաւային արեւելեան կողմը և շատ մօտիկը լայն դաշտ մը կար: Հոս կը գտնուէին մեծ զօրանոցները. ասոնց ու ամերիկեան կալուածներուն մէջ ու է ուրիշ բան չկար: Դէպի հիւսիս և մօտերը, բայց մէջտեղը, փողոցներ և տուներով բաժնուած ուրիշ խոշոր զօրանոցներ կային, քիչ մը աւելի հեռուն Թօքրաք Գալէ բլուրը կը գտնուէր, որոնց վրայ զօրքերու համար փոքր տաղաւարներ կը գտնուէին, զորս ամերիկացիք «պղպեղի տուփ» կը կոչէին:

Մենէ հինգ վայրկեան հեռուն գերման որբանոցը կը գտնուէր. որ կը կառավարուէր Հէր Թէօրի տիկնոջը և աղջկանը կողմէ (զուիցերիական ծագումով) և երեք ամուրի տիկիներէ:

(*) Պիթլիսի միսիոնարուհիներէն Միս Նէք, որ այդ միջոցին Վան կը գտնուէր, գիբի առած է այս շահեկան էջերը. «Շանթ»-ի բարեկամ ՚ը Թարգմանած է դանոնք, քաղցրով ձէյմն Պրայսի Հայկական Զարդերը ծանօթ հատորէն:

Ամերիկեան կրթական ուժը, 1914—1915, կը վարէր միսիոնար վեթերան Տիկին Րէյնօլտս (Տքթ. Րէյնօլտս տարիուկէսէ ի վեր Վանի Գօլէճին համար դրամ ժողովելու զբաղած էր Ամերիկա և պատերազմին սկսելովը չէր կրցած վերադառնալ). Տօքթ. Գըլէքէնս Էշըր՝ հիւանդանոցը կը կառավարէր և Տիկին Էշըր՝ ասեղնագործութեան արհեստով կը զբաղէր. Տէր և Տիկին Էրնէսթ Եէրօ, մանչերու վարժարանին և ընդհանուր գործերուն հոգը ստանձնեց էին, Օր. Կէրթրութ Րօճըրս՝ աղջիկներու վարժարանին Տեսուչը, Օր. Գարօլին Սիլիմէն նախակրթարանը կը վարէր, և երկու հայ և մէկ թուրք՝ մանկապարտէզի հոգը ստանձնած էին, Օր. Էլիզապէթ Էլըն երաժշտութեան, Օր. Լուիզ Պօնտ, հիւանդանոցի անգլիացի վերատեսուչը, Օր. Կրիզըլ Մաքլարըն մեր շրջուն միսիոնարուհին:

ԵՐԿՈՒ ՍՈՒՐԻ ՄԷՋՏԵՂ

Աշնան և ձմրան զօրաշարժերու ատեն Հայերը անխնայ կողոպտուած էին զինուորական գրաւումներու պատրուակին տակ. հարուստները կործանած և աղքատները մերկացուած էին: Թուրք բանակին մէջ հայ զօրքերուն հոգ տարուած չէր. կէս սովամա՛, խրամներ փորելու և առձեռն գործեր տեսնելու յատկացուած էին. բայց ամենէն գէշը իրենց զէնքերէն զրկուած էին, և այսպէս իրենց մոլեռանդ դարաւոր մահմետական ընկեր զինուորներուն գութին ձգուած էին. հետեւաբար ասոնք փախուստ կուտային, ուրիշներ ալ պիտի վճարելով իրենց անձը կ'ազատէին: Շատեր, որոնք ասոնցմէ ոչ մէկը կարող էին ընել, պարզապէս չէին յանձնուեր: Զգացինք որ հաշուեյարդարութեան օր մը պիտի գար — այս երկու հակառակորդ ուժերու միջեւ բաղխում մը և կամ սուրբ պատերազմ մը պիտի ծագէր: Բայց յեղափոխականները հիանալի սեղմումով և խոհեմութիւնով կ'առաջնորդէին իրենց տաք-գլուխ երիտասարդութիւնը, զսպելու, փողոցները բազխումներու առաջը առնելու համար, պահակներ պտտցուցին, և պատուիրեցին գիւղացիներուն լուծեամբ համբերել: Խորհուրդ տուին մէկ երկու հրկիզուած գիւղերուն վրէժխնդիր շրջալ, որպէսզի իրենց կողմէ ո'նէ փոխադարձութիւն ընդհանուր ջարդ առաջ չի բերէր:

Էնվէր փաշայի փեսան, Ճէվաէթ պէյ, Վանի վիլայէթին կուսակալ կարգուելէ վերջ, բաւական ատեն քաղաքէն կը բացակայէր, սահմանազուխը պատերազմելու զբաղած լլլալով: Երբ գարնան սկիզբը վերադարձաւ, զգացին թէ չուտով «գործի վրայ» պիտի ըլլայ: Եւ արդարեւ գուշակութիւնը կատարուեցաւ: Հայերէն 3000 զինուոր պահանջեց: Հայերը այնքան փափաքող էին խաղաղութիւնը պահպանելու, որ անմիջապէս այս պահանջին գոհացում տալ որոշեցին: Բայց այս միջոցին Շատախի զաւառը, Թուրքերու և Հայերու մէջ տագնապ մը յառաջ եկաւ, և Ճէվաէթ խընդրեց Իշխանէն իբր խաղաղութեան պատուիրակ,

ուրիշ երեք կարեւոր յեղափոխականներու հետ, երթալ Շատախ: Ճամբան չորսն ալ դաւաճանօրէն սպաննել տուաւ: Ապրիլ 16ի ուրբաթ օրն էր: Յետոյ խորհրդակցելու պատրուակով, Վառամբանը կանչել տալով ձերբակալեց և Պոլիս ճամբու գրաւ:

Յեղափոխականները խորհեցան թէ այլևս ձէվտէթի վրայ կարելի չէր վստահիլ, և թէ անոր 3000 հոգի չէին կրնար յանձնել: Իրեն ըսին թէ 400 հոգի կրնային տալ և միւսներուն համար փրկանք վճարել: Իրաւախօսութիւն չընդունեց: Հայերը խնդրեցին Տ.թ.թ. Ըջրէ և Մ. Եէրրօէ տեսնել ձէվտէթ պէջը և զայն համոզել:

Վ. Ա. ՄԱՐՈՋԱՆ

Վալին կը յամատէր: Պէտք էր որ իրեն հնազանդէին: Այս «ապստամբութիւնը» ամէն գինով պիտի խղզէր: Առաջին անգամ Շատախը պիտի պատժէր, յետոյ Վանով պիտի զբաղէր: Բայց եթէ այս միջոցիս ապստամբները հրացան մը արձակէին, քրիստոնեաները, էրիկմարդիկ, կին և տղայ, ամէնքն ալ պիտի սպաննուէին:

«Ապստամբութիւն մը» երբեք գոյութիւն չունենալը մեր բոլոր ուժով կը շեշտենք: Ինչպէս նախապէս ըսուեցաւ, յեղափոխականները խաղաղութիւնը պահպանել փափաքեցան, եթէ երբեք անիկա իրենց կամքէն և կարողութենէն կախում ունենար: Բայց քիչ վերջը թուրք խրամներու գիծ մը գաղտնաբար փորուած էր Այգեստանի հայ թաղերուն շուրջը: Յեղափոխականները որոշելով իրենց կեանքը կարելի եղածին չափ սուղ ծախել, իրենք ալ խրամներու պաշտպանողական գիծ մը պատրաստեցին:

Ձէվտէթ պէջ ըսաւ թէ կը փափաքի Ամերիկեան կալուածներու պահպանումին համար 50 զինուոր զրկել: Այս պահակազօրքը պէտք էր ընդունէինք և կամ զբաւոր կերպով յայտարարէինք թէ այսպիսի առաջարկ մը եղած է և մերժուած, որպէսզի մեր ապահովութեան համար ու է պատասխանատուութենէ զերծ ըլլար Վանի կուսակալը: Անմիջապէս պատասխան մը պահանջեց. բայց վերջը հաւանեցաւ մինչեւ կիրակի ցորեկ սպասել:

Մեր հայ բարեկամներէն շատերը համամիտ գտնուեցան պահակազօրքը ընդունուելուն. բայց յեղափոխականները յայտարարեցին թէ այսպիսի ուժ մը այսպիսի կեդրոնի մէջ հայկական ուժերու ապահովութեան պիտի սպառնար և թէ երբեք թող պիտի չտային որ անոնք մինչեւ մեր կալուածները ողջ հասնէին: Կրնային հինգ հոգինոց պահակ մը ունենալ: Բայց ձէվտէթ պէջ կամ յիսուն հոգի պիտի տար և կամ բնաւ: Իսկապէս երկու սուրի մէջտեղ կը գտնուէինք, որովհետեւ առաջ

գալիք տագնապին պատճառը մենք պիտի ըլլայինք, եթէ երբեք պահակները զրկուէին. եթէ չզրկուէին պաշտօնական ու է վստահութիւն չպիտի ունենայինք մեր ապահովութեան, ինչպէս նաև ուրիշ հազարաւորներու փրկութեան համար: Մեր կալուածները ապաստանեցան երկուշաբթի օրը, երբ Տ.թ. Ըջր դարձեալ վալին տեսաւ. որ հարցուց իրեն թէ զրկէ՞ր պահակները: Տ.թ.թ. Ըջր որոշուեց իրեն ձգել, բայց աւելցուց նաև այսպիսի ուժ մը զրկուելուն հաւանական վտանգը: Այդ ուժը երբեք չզրկուեցաւ:

Նոյն ատեն ձէվտէթ պէջ խնդրեց Օր. Մաքլարէն և Շվէսթըր Մարթաէն, որոնք ամբողջ ձմեռը թուրք զինուորական հիւանդանոցին մէջ հիւանդապահութիւն կ'ընէին, շարունակել իրենց գործը: Անոնք ընդունեցին:

(Կը շարունակուի) Թարգմ. Կ. Յ.

LA BALLADE DES OPPRIMÉS

à DANIEL VAROUJAN

Oui, nous sommes les opprimés,
Les victimes héréditaires.
Regardez, on nous a semés
Sur les routes, loin de nos terres.
Nous avons comme des mystères,
Des drames dont le souvenir
Glace le sang dans nos artères.
Mais qu'importe ? A nous, l'avenir.

Nous avons marchés, consumés
De tourments, d'affres déléterés.
Tous les chemins sont parsemés
De morts, de blessés solitaires,
Car dans ces heures meurtrières
Pourrons-nous toujours retenir,
La force ou l'espoir réfractaires?
Mais qu'importe ? A nous, l'avenir.

On croit nous avoir supprimés
En nous jetant dans les cratères.
Et pourtant bannis, affamés
Nous restons des dépositaires
D'idéal, des volontaires
Pour la grande lutte à venir
Nos frères dorment sans suaires
Mais qu'importe ? A nous, l'avenir.

Envoi.

Prince, voici votre inventaire.
Qui saurait jamais définir
Tout ce que nous avons dû taire?...
Mais qu'importe ? A nous, l'avenir !

Smyrne 22 Nov. 1918

HERMINÉE HOWYAN

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԵՐՈՒՆԵՐԸ

Բ.

Ս Ա Ն Ա Կ Մ Ե Ս Ր Ո Պ

Մեզի Հայէպէն դէպի Տէր Զօր տանող երեք կառքերը, մեկնելու պատրաստ, կեցած էին խանին դրան առջև, վեց հեծեալ ոստիկաններու հըսկողութեան ներքեւ, Համմամի մէջ, որ Ռաքքայի դիմաց, Եփրատի աջ եզերքին վրայ, արաբական աննշան գիւղ մըն է:

Ապահովաբար մեռնելու դացող մարդու մը ստոյիկեան անտարբերութեամբ, կառքին մէջ բազմած, փոքրիկ նարկիլէս քաշելու վրայ էի. սպասելով մեզ ընկերացող ոստիկաններէն մէկ քանիին վերադարձին, որոնք գացած էին իրենց համար ճամբան ուտելիք և հաց հայթայթելու:

Յանկարծ ձայն մը լսեցի.

— Օտեան, դու՞ն ես. . . .

Գլուխս դարձուցի և իսկոյն ճանչցայ Սահակ Մեսրոպը և ուրիշ բարեկամ մը որ իրեն կ'ընկերանար, Հայկ Կօշկարեան, գրավաճառ և Կիկօի հըրատարակիչը:

— Սահակ, գոչեցի, քե՞զ ալ աքսորեցին:

— Այո՛, պատասխանեց:

— Ե՞րբ:

— Հինգ ամիս առաջ:

Երկու բարեկամներս անմիջապէս առաջարկեցին ինձի հիւանդ ձեւանալ.

— Զինուորական բժիշկը մեր ծանօթն է, բացատրեցին, կրնանք քեզ հոս վար դնել տալ:

Եւ սակայն դժուար էր ճամբորդելու անկարող հիւանդ ձեւանալ մէկ րոպէէն միւսը, երբ կառքին մէջ նստած նարկիլէ կը ծխէի:

— Անկարելի է, պատասխանեցի:

— Իցի՛ւ թէ երէկ իրիկուն կարենայինք քեզ տեսնել, ըսաւ Սահակ Մեսրոպ:

Նոյն միջոցին բացակայ ոստիկանները վերադարձան, մեր խօսակցութիւնը լսեցին և իսկոյն հրամայեցին երկու բարեկամներուս հեռանալ, ու կառքերը ճամբայ ելան:

Այսպէս հազիւ վայրկեան մը կրցայ տեսնուիլ Խարբերդցի բանաստեղծին հետ:

Յետոյ ամիսներ անցան, ևս Տէր Զօր տարուեցայ ու յետոյ աքսորուեցայ իմ բանտակիցներուս հետ, աւելի հեռուն, էլ Պուսէրա:

Օր մըն ալ Տէր Զօրէն նամակ մը ստացայ. Սահակ Մեսրոպն էր գրողը և կը ծանուցանէր թէ Հայկ Կօշկարեանի և Համմամ գանուող ուրիշ այրերու և կիներու հետ Տէր Զօր եկած էին, իրենց յօժար կամքովը, հոն նորահաստատ զինուորական աշխատանոցին մէջ իբրև արհեստաւոր զինուոր աշխատելու: Սահակ Մեսրոպ խորհուրդ կուտար ինձի փախչիլ էլ Պուսէրայէ, գալ Տէր Զօր և իբրև զինուոր մտնել աշխատանոցը: Ինք նախ պատերազմական ատեանի քարտուղար ըլլալէ յետոյ, աշ-

խատանոցի գրադիր նշանակուած էր, հարիւրապետներու համակրութիւնը կը վայելէր և կը հաւատէր թէ ոնէ վտանգ չէր սպառնար ինձի, եթէ կարենայի ինքզինքս Տէր Զօր նետել:

Ամիս մը յետոյ, դժնդակ պայմաններու մէջ, զոր շատ երկար կ'ըլլայ պատմել, էլ Պուսէրայէն փախայ և առտու մը կանուխ, գրեթէ մերկ վիճակի մէջ հասայ Տէր Զօր, ու նախապէս պատրաստուած տան մը մէջ ապաստանեցայ: Սահակ Մեսրոպ և Հայկ Կօշկարեան եկան զիս գտան, զինուորի զգեստ մը հագցուցին, գլուխս էնվէրիէ գլխարկ մը դրին ու միասին գացինք կիներու աշխատանոցը, ուր կը բնակէին իրենք:

Երկու օր ետքը, Սահակ օղլու Երուանդ անունով, և իբրև բարեկամիս հօրեղբայրը, սկսայ աշխատիլ «տօքումանէ»ին մէջ:

Այլ զինուոր էի ու քաղաքային իշխանութիւնը չէր կրնար զիս անհանգիստ ընել: Այսպէս եօթը ամիս մնացի Տէր Զօր ու գրեթէ միշտ Սահակ Մեսրոպի հետ: Խեղճը շատ տառապած էր Պոլիսէն մինչև Համմամ: Ըամբան թիֆլուս եղած էր և ստիպուած էր այդ վիճակին մէջ շարունակել ճամբորդութիւնը: Ընկերակիցներ, տեսնելով որ քաշելու կարողութիւն չունի, ձերմակ էջ մը գտած ու գնած էին եւ զինքը վրան հեծցնելով՝ չուանով կապած էին որ վար չիցնայ ու այդ վիճակին մէջ, գրեթէ սահամերձ, հասած էր Համմամ, ուր Հայկ Կօշկարեան և ուրիշներ յաջողած էին զինքը վար դնել և առաջնորդել պանտրմացի հայ զինամիջի մը՝ Արթին էֆ. Իանիէլեանի վրանը: Հոն, իրեն շնայուած խնամքներու շնորհիւ, Սահակ Մեսրոպ կրցած էր փրկուիլ ստոյգ մահէ մը:

Ինք պատմած է ինձ ձերբակալութեան մասնաբանութիւնները, և ի մէջ այլոց, ըսած է որ Պոլսոյ մէջ իր հարցաքննութեան ներկայ գտնուած են տիրահոշակ Արթին Մկրտիչեան և Հմայեակ Արամեանց, որոնց մատնութեան կը վերագրէր իր աքսորը:

Ասկէ ամիս մը առաջ, երբ Գոնիա կը գրտնուէի, հանդիպեցայ հարիւրապետ Իհսան էֆէնտի, որ Տէր Զօրի աշխատանոցին տնօրէնն էր, բարեսիրտ չէր քէզ զինուորական մը, որ շատ լաւ դեր մը ունեցած է իր պաշտօնին մէջ և միշտ պաշտպանած՝ աշխատանոցին մէջ գտնուող 400էն աւելի հայ կիներն ու այրերը:

Իրմէ տեղեկութիւն ուզեցի Սահակ Մեսրոպի և ուրիշներու մասին:

— Ես ամիս ու կէս է որ մեկնած եմ Տէր Զօրէն, ըսաւ, և այդ թուականին ձեր բարեկամները հոն էին:

— Ուրեմն աշխատանոցը միշտ բաց էր:

— Այո՛, պատասխանեց, բայց չեմ կարծեր որ հիմա տակաւին բաց ըլլայ:

Հաւանօրէն Սահակ Մեսրոպ և իր ընկերները իրենք ալ մեկնած են Տէր Զօրէն ու այժմ կը գրտնուին Հայէպ ու կ'սպասեն ճամբաներու բացուելուն որպէսզի վերադառնան իրենց տեղերը:

Սահակ Մեսրոպ, իր աքսորին մէջ, գրած է բաւական ոտանաւորներ, ընդհանրապէս ընտանեկան կեանքի պատկերներ ներկայացնող, ինչպէս նաև գեղեցիկ ողբ մը իր ու ամէնուս բարեկամին՝ հէք Դանիէլ Վարուժանի վրայ: Այս ողբը որ ծանօթ եղանակի մը վրայ շինուած է, յաճախ կ'երգէին աշխատանոցի կիները:

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏՍԱՆ

ՈՐԲԻՆ ՀՈԳԻՆ

Որբերու բանակին ներկայ հոգը, որ ազգային խնամքի գերագոյն օրակարգը կը կազմէ, իմ միտքիս կը զարնէ միշտ խորհրդանշանի մը մէջէն: Զօրագետէ ու հրամանատարէ ու սպայէ զուրկ՝ երկիրին ամէն մասերուն վրայ այսօր անհրաման ու անհրահանգ տարազնուած այդ բանակին սկզբնական տխուր զօրահանութիւնը ճանչցալ՝ երբ տիպարները դեռ նոր կը մարմնանային: Ծիւրը՝ որոնք երէկ կ'արձակուէին Տառապանքի հսկայ կազմին բունէն, ահա այսօր ուռճացեր, տարածուեր ու ճիւղաւորուեր են անսահման ծաղկումով, Ազգը վրդովող բեղմնաւորութիւնով: Անոնք կազմին կեանքին կ'սպառնան՝ ծծելով անոր կենսունակ աւելին ու ժը: Բայց տարեւոր հզօր կազմին՝ որ դիմագրաւեր է իր կողերը ցնցող բոլոր փոթորիկներուն՝ որոնք իր գլուխէն անցեր են մշտապէս, պէ՛տք է տոկայ ու մնուցանէ այդ մատղաշ ընծիւղները: Անոնք են որ պիտի կազմեն վաղուան իր զէնուզրահները՝ իր գոյութիւնը պաշտպանող՝ յեղակարծ հողմերուն ու արեւին խանձող վտանգին դէմ: Անոնք պիտի վերանորոգեն բունին փտող ծերացած խաւերը՝ թարմ հիւթով ու նոր աւելի երակներով՝ զոր հողէն ու արեւէն պիտի գողնան՝ մայր ծառին սիրտը ոռոգելու, անոր բարախումը պահպանելու:

Այս հաւատքս ամրապնդող տիպարի մը մէջէն ճանչցայ առաջին անգամ Հայ Որբը, քաղաքի առաջին տարին՝ երբ Որբութեան լայնգիրն աղաղակը նոր կ'սկսէր խռովել արդէն յուզումէ յոգնած հայ ականջները տարագրուածներուն:

Հայածանքի անվերջ ալեկոծութիւններէ ետքը, անհնարին մաքառումներով՝ հազիւ կառչեր էի երգիքի մը՝ հոն խափանուելով գաղտնի: Զմեռը շուտ հասաւ՝ չորս հովերուն ցրուած տարագիրներու կարուանին նաւարկեալ խելակները բնութեան պատուհասներով ալ հարուածելու:

Տժգոյն, ազագուն, ոսկրացած, կիսամերկ ու բոկոտն դեռատի որբերու ստուերներուն սահիւր կը դիտէի պատուհաններուն տակէն: Բոպիկ ոտքերնին ջուրին մէջ կարմրած, գլուխնին ուսերնուն մէջ քաշած, կը դողդոջային ցուրտէն: Զոր ու կծու սառնամանիքէն ակուանին կափկափելով, կը ճուային՝ ողբազին հեծկլտանքով՝ որ սիրտ կը բզբաէր:

—Մայրի՛կ... անօթի՛ եմ... պատառ մը հաց տուր...

Երբեք երաժշտութիւն մը չպիտի կրնայ այս ազնիւարչ պաղատանքին ամբողջ խոր թաղծութի՛նը ողբերգելի: Ո՛չ ալ լեզու մը պիտի կրնայ երբեք պատմել «պատառ մը հաց» լայնառայ աղերսանքին անձառելի դառնութիւնը: Տառապանքի սգակիր պատկերը շատ կանուխէն իրենց դէմքերուն վրայ նկարուած այս որբերուն տողանցքը՝ ճշմարիտ նոր տառապանք մը կը դառնար դիտողին: Ու իրենց կերկերուն յանկերգը՝ մաշկեցնող մղձաւանջի մը պէս կը հալածէր ականջները՝ լսողութեան մէջ իբր խուժուժ պատրանք երկարաձգուելով, տեւելով, հնչելով դեռ՝ երբ ճուացող աղաքը թաղէն հեռացած կ'ըլլային:

Կը գոհացուէին կամ կը վաճառուէին անոնք: Խիղճերը՝ զոր բաղխելով կ'ուզէին յուզել՝ չէ՞ որ միշտ կարեկից չէին կրնար գտնել: Ապառաժի պէս քարացած խղճմտանքներու անողոք շանթե-

րուն ալ կ'ընդհարէին այդ տարաբաղդ հոգիները՝ որոնք արդէն զարնուած էին Յաւի հարուածներով:

Ո՞վ էին, Ուրկէ՞...

Զէի կրնար հոգեկան սփոփանքը ունենալ այդ պղտիկ դժբաղդ հոգիները ճանչնալ՝ հարցափորձելու:

Պատուհանիս վերեւէն՝ հալածուած գլուխէս սառուեր մը միայն ցուցնելով՝ իրենց մետաղ դրամներ կը նետէի՝ որքան նիւար քսակս թոյլ տար:

Խարտեալ՝ խրոխտ դէմք մը ցցուեցաւ օր մը դէմի դուռը: Ինքնավստահ իր շարժումները չէին հաշտուեր կոկորդէն թռչող բռնի ողբին հետ՝ որ կը խորտակուէր կեղծ խաղերու մէջ: Արուեստին նոր մըն էր յայտնապէս՝ որ չէր յաջողեր իր ցաւը երգել՝ որչափ ալ զգար անօթութեան կսկիծը: Դէմքին դեղին դալուկը՝ նշան էր օրերով անօթի ըլլալուն:

Դրամ նետելու նշան ըրի: Մօտեցաւ: Նշան ըրի որ աղէկ դիտէ ինկած տեղը՝ որպէս չի որսուի: Ծարժուժս խաբել մեկնեց ու վշտացած՝ քաշուեցաւ: Այ ի՛նչ որ ըրի՝ չմօտեցաւ: Դրամը նետեցի: Տեսաւ: Անյազ ակնարկով դիտեց զայն: Հպարտութեան մաղձը սակայն աւելի՛ հզօր ուռեցաւ իր զրկուած հոգիին մէջ՝ քան կարօտութեան ձայնը: Անցաւ զնաց՝ առանց դրամը վերցնելու:

Ես սիրեցի այդ շարժումը: Կարծեր էր՝ մոլարաբար՝ որ քիթին կը խնդամ: Զպիտի երբեք յանդգնէի իր դժբաղդութիւնը հեգնել:

Հոգի մը կը կրէր ան իր մէջ: Ես մեծցուցի այդ հոգին: Տեսայ որ ան Հայուն Հոգին էր: Հայուն Հոգին՝ որ կեանքի ամէն հարուածներուն, ամէն ելեւէջներուն, ամէն զրկանքներուն մէջ ալ — վկայ՝ Ազգին Պատմութիւնը — խրոխտ կը մնայ: Զի՛ տկարանար, չի՛ ընկճուի՝ մինչեւ Որբին վշտահար էութեանը մէջ: Ցեղին դիւցազնոգի ձայնն է աղ՝ որ անկուծի մէջ անգամ՝ Եսի բարձունքին կը կառչի: Այդ արի Եսը կը քնանայ քարձունքին գիւ խորը՝ հարուածէ մը բռնկիլ՝ արթննալու համար, ինչպէս պայթուցիկ մը՝ որուն ուժ մը կը օրուան մեր Որբերու բանակին: Անոնց ամէնուն սուած: Ծաղկելու, ուռճանալու էջ կարօտին այդ բողբոջները՝ օր մը լիուրի բացուելու համար:

Գիտնանք խնամել այդ փափուկ ծաղիկները եւ փրկել խամրելէ, պատրաստելով զանոնք Երկիրու անդին մշակներն են:

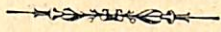
Անոնց արուեստին ժիր գործունէութեան ճլվղիւնովը պիտի լեցուի ու պիտի հնչէ օղբ այդ Երեմիին:

Սոսկանք մեռցնելէ Հայ կեանքին մեծ Համերգը գեղգեղել սահմանուած մեր քնքուշ սոխակները:

Իրենց սպասող ոսկեղէն վանդակը թափուր չի մնալ...

ԵՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

ԹՈՒՍԹՈՅԻ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՄԱՇԵՍԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՇՈՒՐՉ

Համաշխարհային պատերազմին հինգերորդ տարեդարձին առաջին օրը, եւրոպական բազմաթիւ թերթեր հրատարակեցին տիեզերահռչակ Ռուս փրկիստփայ գրագէտին՝ Թոյսթոյի մէկ անսովոր մարգարէութիւնը, միջազգային պատերազմինչուրջ, զոր 1910ին իր մահէն քիչ առաջ, իր աղջկան թելադրած էր: Ատենին, այս մարգարէութեան բընագիրը Ռուսիոյ մէջ չ'արտօնուեցաւ հրատարակուիլ: Ասոր ձեռագիրն ալ կը կազմէր մէկը Թոյսթոյի գրական այն կտակին, որուն շուրջ, բանաստեղծին մահէն ետքը, մայր և աղջիկ իրարու դէմ դատ բացին: Կը թուի թէ այս մարգարէութեան բնագիրը Ամերիկայի և Անգլիոյ մէջ տարբեր կերպով տարածուած է: Հետեւեալը առնուած է հոլանտերէն Վերեյիֆօօնիկ թերթէն, հրատարակուած՝ 1914 սեպտ. 5ին:

Գալիք դէպքերուն մէկ տեսիլն է այս: Խըռովիչ պատկերը շատ որոշ կրնամ տեսնել դէմս: Մարդկային ճակատագրի ովկիանոսին վրայ կը նշմարեմ մերկ կնոջ մը ստուերագիծը: Անոր գեղեցկութիւնը, ժպիտները, գոհարները և հրապոյրը որոնք անոր էութիւնը կ'ոսկեզօծեն, չնայտարհիկ են: Բոլոր ազգերը կը յարձակին անոր վրայ ու կը տենչան գրաւել անոր շորհները: Սակայն անիկա իբրեւ ճշմարիտ քծնող կին մը ամէնուն սիրով ակնարկներ կը մեղմեղէ: Անոր մագերուն զարդարանքին վրայ կը շողշողան աղամանդեր ու սուտակներ, և անոր գլխուն ապարօշին վրայ կը կարդացուի իր անունը. Վանառակսնոքիս:

«Որչափ որ գեղեցիկ ու տենչալի կը թուի ան՝ իր ոտքի հետքերուն տառապանք և աւեր կը հետեւին: Անոր ձայնը, որ ոսկիի հնչիւնն ունի, և անոր հեշտալից ակնարկները մէկ մէկ թոյն են այն ազգերուն համար, որոնք անոր գեղեցկութեան իբրեւ զոհեր կ'իջնան: Անիկա երեք ջահեր կը կրէ որոնց կայծերը աշխարհը հրդեհի պիտի վերածեն:

«Առաջինը Պատերազմի ջանն է, զոր գեղեցիկ կինը քաղաքէ քաղաք, երկիրէ երկիր կը պտտցնէ: Առաջին անգամ ան կը բորբոքէ հայրենասիրութիւնը, որ սակայն անխուսափելիօրէն կը կորսնցնէ իր հնչիւնը, թնդանօթներու որոտին և զէնքերու շկահիւնին հետ:

«Երկրորդը՝ Կեղծարտութեան և Նեղարտութեան ջանն է: Անիկա կը վառէ լապտերները Տաճարներուն և նուիրական հաստատութիւններուն մէջ: Սակայն անոնցմէ երեւան կու գան նեղութիւն և մոլեռանդութիւն: Մարդոց կեանքը կը թունաւորէ անիկա, օրօրօցէն մինչեւ գերեզման:

«Երրորդը՝ Ասեղարտութեան ջանն է, որ խեղաթիւրուած արդարութիւնէն կը ծնի, որ ընտանիքը և վերջապէս բովանդակ հասարակական կեանքը, գրականութիւնը, գեղարուեստը, և քաղաքագիտութիւնը կը թափանցէ:

«Մեծ հրդեհը 1912ին պիտի սկսի առաջին ջահին բռնկումով՝ հարաւ արեւելեան Եւրոպայի մէջ: 1914ին՝ տիեզերական աղէտին՝ պիտի կատարելագործուի ան, որմէ յետոյ բովանդակ Եւրոպան բոցերու և արիւնի մէջ կը տեսնեմ: Կռուի ընդարձակ դաշտերէն ողբերու ձայնը կը լսեմ: Սակայն 1915ին Հիւսիսէն նոր Նարոյէոնի մը զէնքը տիեզերական պատմութեան թատերաբեմին վրայ պիտի յայտնուի: Անիկա զինուորական կրթութիւն մը չունի, անիկա հեղինակ մը կամ հրապարակագիր մը պիտի ըլլայ, սակայն Եւրոպայի ամենէն մեծ մասը մինչև 1925 անոր տիրապետութեան տակ պիտի մնայ:

«Մեծ պատերազմին՝ երկիրը Եւրոպայի համար քաղաքական նոր դարագլուխ մը պիտի վարէ: Այլևս ո՛չ թագաւորութիւններ և ո՛չ ալ կայսրութիւններ գոյութիւն պիտի ունենան, սակայն երկրի բոլոր պետութիւններէն, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն պէս, դաշնակցութիւն մը պիտի կազմուի: Պիտի մնան միայն չորս մեծ ազգութիւններ. գերմաններ, լատիներ, սլաւներ և մակոներ:

«1925էն վերջը կրօնական տեսակէտով մեծ յեղաշրջում մը կը տեսնեմ: Մեղմեղող կնոջ երկրորդ ջահը Եկեղեցիին անկումին պատճառ կը դառնայ: Բարոյագիտական գաղափարը գրեթէ ամբողջովին անհետացած է, մարդկութիւն մը, առանց բարոյական զգացումներու: Յետոյ սակայն մեծ վերանորոգիչ մը պիտի յառնէ: Աշխարհը միաստուածութեան բեկորներէն ազատագրել և համաստուածութեան տաճարներուն համար հիմնաքարը դնել կ'ուզէ անիկա: Ու ես կը տեսնեմ նոր ու խաղաղասէր ժամանակաշրջանի մը սկզբնաւորութիւնը: Այս մարդը, որ այս առաքելութիւնը ի գլուխ պիտի հանէ, մօնկոյ մըն է: Արդէն հոս երկրի վրայ կ'ապրի անիկա, սակայն ինքն իսկ գիտակ չէ այն պարտականութեան, որ իրեն կ'սպասէ:

«Կնոջ ձեռքերուն երրորդ ջահը արդէն սկսած է պեղել մեր ընտանեկան յարաբերութիւններուն հիմքը ու տակնուվրայ ընել արուեստի և բարոյականութեան մեր ըմբռնումները: Մարդու և կնոջ յարաբերութիւնները սեռերու իբրեւ արձակ ու ազատ մէկ ընկերակցութիւնը միայն պիտի դիտուին: Արուստը այլասեռի սկսած է, քաղաքական և կրօնական խռովութիւններ բոլոր ժողովուրդներու հոգեկան հիմը պիտի սասանեցնեն,

«Ազգութիւններու կռիւը՝ Եւրոպայի մէջ, դասակարգերու պայքարը՝ Ամերիկայի մէջ և ցեղերու դուրը՝ Ասիոյ մէջ, քաղաքակրթութեան աշխատանքը ամբողջ դար մը ետ մնալու դատապարտեր են: Սակայն, ահաւասիկ, դարաշրջանի կէսին, արուեստի և գրականութեան կալուածին վրայ, լատիներու շարքերէն հերոսի մը յարութիւն առնելը կ'ընդհնմարեմ, որ աշխարհը իր բոլոր հնութիւններէն ու չարիքներէն պիտի մաքրագործէ: Խորհրդապաշտութեան ճառագայթարձակ լոյսը վաճառականութեան ջահը պիտի գերազանցէ:

Բազմակնութեան ու միակնութեան՝ բանաստեղծական անուանութիւնը պիտի յաջորդէ, սեւերու յարաբերութիւն մը, որ կեանքի բանաստեղծական ըմբռնումներուն համաձայն կը կերպաւորուի:

«Կը տեսնեմ որ ազգերը աւելի իմաստուն ու աւելի բարի կ'ըլլան: Ժամանակ մը պիտի գայ, երբ ազգերը ոչինչ պիտի ուզեն գիտնալ բանալիներու, կեղծիքի և արուեստի այլասեռութեան մասին: Անոնք պիտի ըմբռնեն որ հրապուրող կինը պատրանք մըն էր:

«Բովանդակ կեանքը կատարելագործում է, և կատարելագործումը՝ յառաջդիմութիւն, պարզ ձևէ մը դէպի բազմաբնույթ: Տիեզերական ողբերգութեան իր այսօրուան ձևին մէջ անհետացումը կը տեսնեմ, ինչպէս վերջալոյսի ոսկին՝ լիռներուն ետեւ:»

Հայացուց՝ ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍՍՄԵԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր

Սիրելի Մերուժան,

Հինէն ի վեր գիտես որ, որեւէ մէկ գրութեանըս շուրջը ելած աղմուկով, բնաւ չեմ շահագորդուիր: Գիտես նաև որ իմ յայտնած միտքերուս նկատմամբ, լուրջ անձնաւորութեանց կարծիքին մեծ կշիռ կուտամ: Տղայական խօսքերուն սակայն պատասխանել իսկ չարժէր, եթէ նոյնիսկ այդ տողոց և նոր սիրունդներուն համար դաս մը չիկայ այդ պատասխանին մէջ: Մանաւանդ այդ կարգի գրութիւններէն մէկը քու թերթիդ մէջ հրատարակուած և քու կողմէդ ալ մասամբ պատասխանուած ըլլալով, կ'ուզեմ քանի մը բառով ամբողջացնել տեղիդ ու խեղաթիւրումներն ուղղել:

«Յարգանք կենդանիներուն ու ճշմարտութիւն մեռելներուն» կ'ըսեն ու միևնոյն ատեն կը զայրանան մեռելի մը վրայ ճշմարտութիւնը խօսած ըլլալուդ համար: Իրաւ է որ, հոս, իրենց համար մեռել մը չիկայ, այլ կուռք մը, զոր կուզեն ամենուն ալ պաշտել տալ:

Ես ըսած էի թէ Օրմ. Սրբ. ամէն յատկութիւն ունէր, բայց նկարագիրը կը պակսէր իրեն: Գոհ պիտի ըլլայի եթէ ապացուցանէին ու համոզէին զիս թէ ան, ընդհակառակը, բարձր նկարագիրի տէր էր: Սյդ մասին ո՛չ մէկ փաստ: Ա՛ա, ներողութիւն, կար կարեւոր բան մը, զոր կարելի չէ անտես առնել. մականունիս վրայ ըստ քանչեւի սրամտութիւններով, որոնք բթամտութիւններ իսկ չէին, կրցած են ապացուցանել թէ Օրմ. Սրբ. նկարագիր ունէր և կը խոստովանիմ որ ես ալ համոզուեցայ վերջապէս անոր: Ի՛նչ ամօթ:

Կը գրեն թէ ես անպատճառ Օրմ. Սրբ. ի դէմ անձնական քէն մը ունենալու եմ: Ասկէ առաջ, քու միջոցովդ նամակ մը գրած էի ծանօթ անձի

մը որ իր համամտութիւնը յայտնած էր ինծի Օրմ. Սրբ. ի վրայ գրածիս առթիւ: Դուն անոր մէջ, կարդացիր սա տողերը, զորս գրած էի, ինծի դէմ անձնականութեան խնդիրը յուզուելէն շատ առաջ: «Իպրոցականի օրերէս, այսինքն աւելի քան քառորդ դարէ ի վեր կը հետեւիմ Օրմանեանի լարախաղացութիւններուն, միշտ ջանալով իրեն հետ յարաբերութեան մտնելու գծնդակ հարկէն խուսափիլ. երբէք գործ ունեցած չեմ իրեն հետ. իր մահէն ետքն ալ պիտի չուզէի գործ ունենալ հետը, եթէ նոր սերունդին համար նկարագիրի դաս մը հանելու ամենանուիրական ու ամէնահարկեցուցիչ պարագան ներկայացած չըլլար:

Եթէ քննադատութիւն մը անպատճառ անձնական քինախնդրութեան արդիւնք է, ուրեմն պաշտպանողական մը անպատճառ անձնական շահու մը արդիւնքն է: Ի՛նչ ողորմիկի արամաբանութիւն: «Ամէնքը ի՛նչպէս գիտես, ինքզինքիդ պէս»: հանրածանօթ առած է:

Բայց ինչո՞ւ զարմանալ որ Օրմ. Սրբ. ի բարեկամները, բարեկամ չըլլան քննադատութեան. ինքն իսկ թշնամի էր քննադատութեան. իր պատրիարքութեան օրով, քանի մը անգամներ, գրաքննութեան միջոցով ուզեց բերանակապ դնել իրեն դէմ գրողներուն. այդ իսկ կ'ապացուցանէ իր նկարագրին բարձրութիւնը. բայց եթէ այսպէս, շնորհիւ իր պաշտպաններուն, յիշենք իր բարձր նկարագրին բոլոր գիծերը, ապահովաբար ՓՏՈՒՐԵԱՆ ՕՃԱԽԻ բազմաթիւ նոր հատորներ լեցնելու պէտք պիտի ունենայինք:

Ես իմ կեանքս, ինչպէս նաև բոլոր Հայերը, իրենց կեանքը Օրմ. Սրբ. ի կը պարտին եղեր: Ահաւասիկ պարզամտութիւն մը. բայց ես արդէն ըսած չէի՞ թէ բոլոր պարզամտները, նկարագիր մը դատելու անկարողները անոր կողմն էին:

Պօղոս փաշա, առանց Օրմանեանի խորհուրդին քայլ մը չառնէր եղեր. ահաւասիկ ողորմելի իմաստակութիւն մըն ալ. հետեւաբար հիմա Նուպար ալ Օրմանեանի այցելութիւն տուեր է: Ահարոնեան անոր խորհուրդ հարցնելու համար է եղեր: Նոյն իսկ եթէ խորհուրդ հարցուցած ըլլային, ի՛նչ կ'ելլար ատկէ. ես չըսի թէ անխելք մարդ էր Օրմանեան. ընդհակառակը, ըսի թէ շատ խելացի րազրիմ վստահիլ ըսել չէ: Տարակոյս չիկայ որ Պօղոս փաշա և Ահարոնեան շատ լաւ գիտեն Օրմանեանի խելքին ու նկարագրին մէջ եղած մեծ տարբերութիւնը: «Կրնանք զմայլիլ, կ'ըսէ Սմայլս, խելացի մարդու մը վրայ, բայց աւելի բան մը պէտք է անոր կարենալ վստահելու համար:»

Լորտ ձօն Բըսէլ ալ կ'ըսէ, «Անգլիոյ մէջ կուսակցական բնոյթն իսկ է որ հանձարեղ մարդոց մարդոց առաջնորդութեանը կը հետեւինք:»

Այս խնդրին, եթէ Չօհրապի անունը չի խառնուէր, լաւ կ'ըլլար: Չօհրապ, Օրմանեանի նման իր անկողինին մէջը չի մեռաւ, որպէս զի կարե-

Ս Ա Յ Ա , Ս Ա Յ Ա . . .

նայինք անոր մասին ալ մեր դատաստանը ընել : Զօհրապ նահատակուեցաւ և անոր յիշատակը այլ ևս սրբացած է մեզի համար : Բայց , սաչափը հարկ է ըսել որ Զօհրապ , ճշդիւ ներում կ'առաջարկէր իր ճառով և ոչ թէ անպարտաքիւն : Ընդհակառակը , Տէր-Մովսէսեան էֆէնտին էր , որ կը պընդէր թէ , դատապարտութեան համար բաւականաչափ փաստ և վկայութիւն չիկար կամ չէին կըրցած մէկտեղել իրենց ամբաստանագրին մէջ , Օրմ . Սրբ . ի հակառակորդները : Ատենագրութիւնները մէջտեղն են : Տէր-Մովսէսեան դատաւորի տեսակէտէն կը խօսէր . Զօհրապ իբր փաստաբան կը խօսէր : Եթէ Զօհրապ կամ Տէր-Մովսէսեան , իրենք բանաձևած ըլլային ամբաստանագիրը , այն կարողութիւնով որ ունին , փոխանակ դատական նըրութեանց անգիտակ մարդերու , այն ատեն կը տեսնայինք Օրմանեանի վիճակը : Նոյնիսկ Զօհրապի ներման առաջարկին չնորհիւ էր , որ վերջին պահուն իր կուսակցական բարեկամները ձեռնպահ մնացին ամբողջովին և Օրմանեան պըծաւ դատապարտութենէ :

Իսկ Դուրեան Սրբազանի պէս բարեհամար որ փափկանկատ անձնաւորութիւն մը , որ երկար ատենէ ի վեր շատ մօտէն կը ճանչնայ Օրմ . Սրբ . ը գովեստ կարգացեր է եղեր իր դամբանականին մէջ : Առանց այդ դամբանականին ալ մենք գիտենք թէ Դուրեան Սրբ . ինչ կը խորհի Արմաշի իր նախկին գործակցին մասին : Բայց դամբանականին էութիւնն իսկ ինչ է . խօսիլ մեռնողին արժանիքներուն վրայ և թողութիւն հայցել անոր թերութիւններուն համար . ես իսկ եթէ դամբանախօսէի այդ պահուն , նոյնը պիտի ընէի , որովհետեւ դաւանանքս մը դասաստան մը չէ : Կ'սպասէիք որ Դուրեան Սրբ . ի նման ազնիւ անձնաւորութիւն մը իր ընկերակցին դադարին վրայ պօռար . «Այս մարդը նկարագիր չունէր» : Ո՛չ : Բայց Դուրեան Սրբ . չէ ըսած , պիտի չըսէ երբէք և չի կրնար ալ ըսել թէ Օրմ . Սրբ . նկարագրի տէր մէկն էր :

Քանի որ այս բոլորը կ'ըսենք , նոր սերունդին ետեմիտային համար , որպէսզի անոր նկարագիրը ըստ այնմ կազմուի , աւելցնենք ու վերջացնենք Սամուէլ Սմայլսի , այդ զմայլելի բարոյագէտին սա խօսքերով : «Թէ նկարագիրը կարողութիւն մըն է , շատ աւելի բարձրօրէն բացայայտ ճշմարտութիւն մըն է , քան այն՝ թէ հմտութիւնը կարողութիւն մընէ : Միտքը առանց սիրտի , իմացականութիւնը առանց ուղիղ ընթացքի , ճարպիկութիւնը առանց բարեսրտութեան , կարողութիւններ են , անշուշտ , բայց միմիայն միտք կրնան պատճառել » :

Ահա՛ թէ ինչու ձեր աղջիկը համր է , Տիկնայք և Պարոններ :
Սրտագին ողջոյներով , ազնի՛ւ Մերուժան :
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՊԵՏ .

15 Դեկտ . 918
Քատըքէօյ

Բուռ մը քաջամարտիկներ , որոնք Հերքուլէսեան իրենց քաջութեան հիագարնուր հմայքը հայ արիւնով պղծեցին : Թառած՝ Եփրատի ափունքներուն վրայ , սարսափի սև թաթառներ կը մրկեն իրենց շուրջ ու Եհանար և Ինեզե(1) աշիրէթներն անգամ լեղապատառ կը սարսուան , երբ հարիւր հազարներով իրենց նոյնքան քաջահամբաւ ժողովուրդը Սաֆաի սահմաններէն անցնելու դժխեմ հարկադրութիւնն ունենայ : Ո՛վ են այս հարիւրեակ մը ճիւղները , որոնց ոտքէն մինչև գլուխը զէնք կըտրած , քաջութեան դիցարանական հրաշքներ կը գործեն :

Չէչէն կը կոչուին անոնք , մօտաւորապէս 1835 թուականին Լազիսթանէն դաղթած , Բէսուլայնէ չորսուկէս ժամ դէպի հիւսիս արեւելան կողմը , հայակու Եփրատի մէկ ճիւղաւորումին երկու ափունքներուն վրայ իրենց բոյնն են հաստատած : Եօթանասեակ մը տարիներու օտարութիւնը բաւական չէ եղած որ անոնք ասեղանիչ մը անգամ չեղին իրենց պապերուն արիւնատննչ մոլուցքներէն և բնատո՛միկ զգեստաւորումէն : Սաֆա կը կոչուի իրենց գիւղը , ոչ աւելի քան 110 հողածածկ տուներ , որոնք միջնադարեան կահաւորումի անպաճոյճ հմայքով մը կը պարծենային մինչև այն սև օրը՝ երբ հայկական Եղեռնի քրտմնասարսուռ յորձանքը ոսկի ու յակինթ , գոհար ու զմրուխտով յղփացուց , այս ջողիին ամայի գըրպանները : Զարդերու ջարդին անազորոյն կեդրոններէն մէկն ալ Սաֆան եղաւ : Բէսուլայն - Սաֆա ճամբու գծին վրայ , հիմակ իսկ դժուար չէ հայ ոսկորներու և փոսացած գանկերու կոյտերու հանդիպիլ : Այս սահմաններուն մէջ քչուած աւելի քան 50 հազար հայերէն խլեակներ միայն կրցած են ճողոպրիլ , բացի այն մատաղ գեղուհիներէն , որոնք խենէշ արբշտանքի դիւային մոլուցքով , վար դրուած են Չէչէններուն խշտեակներուն մէջ :

Բուռերով գոհարներ ու յակինթներ կը ծախուէին մէկ ոսկիի փոխարէն ու իրենց խրճիթները հայ վաստակին ու քրտինքին հօտը կը բուրեն :

Սաֆան մեր անանուն գոհերուն քստմնատեսիլ գերեզմաններէն մէկը եղաւ : Հայ աշուղը՝ մեր որբերուն կարմիր երգեր թող հիւսէ և հայ բանուորը հայ կամքի սալին վրայ , Նեմէսիսի հրաշէկ ընծան թող դարձնէ :

ՍՍՐԿԻՍ ՍՍՐՈՒՆԵՐ

(1) Ասոնք երկու ուժեղ աշիրէթներ են , որոնք Պասափի անկումէն յետոյ դէպի Բէսուլայնի սահմանները քաջուեցան եւ հիմա կ'ասպատակեն այդ շրջաններուն մէջ :

ՀԱՅ ՀՈՐԻՋՈՆԷՆ

Դեպի կեանք. — «Stamhoul». — Արուեստը՝ կեանքը կը բովանդակէ. — Օր. Պերպերեանի երգանակիչը. — Կաղանդի մեր բացատրիչը:

Առաջիկայ թիւերով Մկրտիչ Պարսամեան պիտի սկսի պատմել իր ականատեսի եղբրական ու խիստ շահեկան յիշատակները, ուր Արիւնի Տօնրի հեղինակը պիտի ներկայացնէ Դեպի կեանք առաջացող մեր դէմքերէն մէկ քանին. իրենց ամենէն յատկանշական գիծերով, ինչպէս երուանդ Օտեան Արիւնարտի մէջ կը գծէ Դեպի Մահ ուղեւորող մեր մեծ մարտիրոսներուն վերջին վայրկեանները:

Դեպի կեանքի մէջ մեր ընթերցողները պիտի հանպիպին սիրուած ու ծանօթ գրագէտներու աքտորական չրջանի թաքուն իրողարձու թիւններուն, արիւնով և արցունքով թոժուած: Մկրտիչ Պարսամեան այդ յիշատակներուն մէջ մասնաւորապէս պիտի խօսի Բրօք. Ա. Սաչատուրեանի ոստիկանական այնքան հետապնդումներու հակառակ, տարբեր անուններով երկու տարի Գոնիա պահուրտելուն, գրական աշխատութիւններուն և ներքին կեանքին մասին:

Մեզմէ կը խնդրուի շնորհակալութիւն յայտնել Սրանկալու օրաթերթին, որ բոլոր միւս թերթերէն աւելի կ'ըզբաղի հայկական խնդիրներով: Օրը օրին կը թարգմանէ ինչ որ կը վերաբերի Հայուն, և մասնաւոր համակրութիւնով կ'արձանագրէ այն փաստերը և իրողութիւնները, որոնք հիմը կը կազմեն մեր յաւիտենապէս արդար դատին: Հաճոյք մըն է մեզի համար տեսնել այն ազնիւ շահագրգռութիւնը, զոր ցոյց կուտան մեր բոլոր քրիստոնէայ պաշտօնակիցները, մեր Տառապանքին ու մեր Իրաւունքին հանդէպ:

Մեր ընթերցողները կը փափաքին որ աւելի լայն տեղ մը յատկացնենք գրական էջերու: Այս չրջանին գրականութիւն ընողը, պիտի նմանէր տօնական օրերու զուարթ արդուզարդով՝ սգաւոր տուն մը այցելողին: Իրաւ է որ գրչակներ բոլոր թերթերը կը լեցնեն իրենց կեղծ դիւցազներգակի և ապաժամ հրապարակագիրի խժալուր աղաղակներով: Ընթերցողը ձանձրացած է այս աններդանակ ու անարուեստ երգերէն: Եւ կը փնտռէ բարձր ներշնչումներու կատարեալ արտայայտութիւն մը, ուր իր գրական ծարաւը յագեցնէ:

Կը խորհինք մեր մօտաւոր թիւերէն մէկը նուիրել Հայ Արուեստի ցոլացումներուն, և կը խորհինք մանաւանդ մեր ընթերցողներուն տալ

զգայութիւնը արուեստին, մաքուր և վճիտ արուեստին, որ կեանքը կը բովանդակէ: «L'art résume la vie» կ'ըսէ ամենէն զեղապաշտը քննադատներուն՝ Իբսիթ Թէն:

Այս տողերը գրուած պահուն դեռ չենք գիտեր թէ Օր. Մանսիկ Պէրպերեանի երգանակիչը երբ տեղի պիտի ունենայ:

Թէեւ որ ոչ չենք գիտեր երգանակիչին օրը, բայց գիտենք թէ Օր. Պէրպերեան պիտի երգէ ձիորամանի Բառօ միօ պէն, Շուամի երկու Նունաձիշները, Մասընէի վերթերէն՝ Արցունքները, Պիզէի Գառմէնէն՝ Պահեմական երգը, և Հապանէոան՝ Երգանակիչին ամենէն ցայտուն մասը պիտի կազմէ հայկականը, ուր Օր. Պէրպերեան հայ ազգային տարազով

Կոմիտաս վարդապետի ներդաշնակած Ալազեալը, Քէլէր Յոլէրը, Կոունկը և Հայաստանը: Երգանակիչին պիտի մասնակցի ծանօթ դաշնակահարուհի՝ Տիկին Էլէն Կապովսքա, և երգերուն պիտի ընկերակցի, Ղաշնակով, Մաէսթրօ Սինանեան:

Գիտենք այս ամէնը, բայց երգանակիչը երբ տեղի պիտի ունենայ, երբ...: Ա՛տ չենք գիտեր!

Կազանդի մեր բացառիկ թիւը աննախընթաց հրատարակութիւն մը բոլոր կը խոստանայ: Այդ թիւը նուիրուած պիտի ըլլայ Հայկական Անկախութեան բոլոր վարիչներուն, անխիղ կարծիքները, հայ անկախութեան մասին, Պոլսահայ գրագէտներ ալ պիտի մասնակցին մեր այդ խնամուած թիւին, որ զարդարուած պիտի ըլլայ նաև ազգային ծանօթ դէմքերու բաղձաթիւ լուսանկարներով: Գեղարուեստական ապագրութիւն՝ յաւելուածական էջերով: Ըսէ՛ք իրարու:

